

R E C E N Z I J O S

KNYGA APIE KNYGNEŠIŲ GADYNE

STASĖ MATULAITYTĖ

Pasibaigus pusę šio amžiaus trukusiam rusifikacijos ir nutautinimo periodui Lietuvoje, vis dažniau mintimis ir darbais grįžtame į tamsius XIX a. laikus, kai ta pati nutautinimo politika buvo dar nuožmesnė, atviresnė, nepridengta nei gražiais šūkiais, nei „kilniais“ tikslais.

Spaudos draudimo metai, pareikalavę iš tautos nepaprastos dvasinės tvirtybės ir pasiaukojimo, išugdę neturinčią pasaulio istorijoje analogo knygnešių plejadą, vis labiau traukia mūsų istorikų bei kraštotyrininkų dėmesį. Sulaukėme ne vieno įdomaus veikalo, apibendrinančio knygnešių gadynę ir jos veikėjus. Pirmiausia minėtini žymiausio šios srities tyrinėtojo habil. dr. Vytauto Merkio darbai: „Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)“ (V., 1978), „Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje“ (V., 1982), „Knygnešių laikai, 1864–1904“ (V., 1994) ir pagaliau išsamus informacinė knyga, kurią galėtume pavadinti biobibliografiniu knygnešių žodynu, – „Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904“ (V., 1994). Visos šios knygos pagrįstos išsamiais autoriaus tyrinėjimais, jose pateikiama nemažai archyvinės medžiagos aprašų ir publikacijų. Daug ši laikotarpį apibūdinančių dokumentų pateikė ir habil. dr. prof. Antanas Tyla savo parengtame dokumentų rinkinyje „Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla“ (V., 1973).

Atrodo, ką jau bepridursi prie to, ką šiuose veikaluose ir ne viename straipsnyje pasakė minėti ir neminėti autoriai. Tačiau, matyt, dar ilgai mūsų istorikai ir kiti tyrinėtojai kaups žinias, rašys monografijas, apybraižas ar kitus veikalus, skirtus mūsų tautiniam sąjūdžiui bei išskirtiniam jo reiškiniui – knygnešystei. Šią mintį patvirtina ir pasirodžiusi nauja Rimanto Vėbros knyga¹.

Pratarinėje autorius nurodo, kad ją sudaro per kelis dešimtmečius tiriant lietuvių tautos Atgimimą susikaupęs „gerokas pluoštas straipsnių apie lietuviškos spaudos draudimą, tiek rankraštinių, tiek spausdintų įvairiuose leidiniuose ir todėl eiliniam skaitytojui beveik neprieinamų“. Todėl ir ryžtasi išleisti šią knygą, surinkus į vieną vietą visa, kas siejasi su lietuviškos spaudos draudimo istorija. To meto vaizdą papildo ir paryškina autoriaus archyviniai iki šiol neskelbti arba publikuoti neištisai dokumentai.

¹ Vėbra R. Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais: istorijos bruožai. Vilnius: Pradai, 1996. 276 p.

Knygą R. Vėbra pradeda spaudos draudimo laikotarpio apžvalga. Kituose straipsniuose spaudos draudimo istorija detalizuota nuo pat spaudą draudžiančių nutarimų iki draudimo panaikinimo. Taigi įžanginiame straipsnyje išskirti ir apžvelgti šeši spaudos draudimo laikotarpiai. Toliau pateikti spaudos draudimo dokumentai – K. Kaufmano, N. Miliutino, F. Vitės, S. Mikuckio raštai ir laišakai, aplinkraščiai, išleistų arba leidžiamų lietuviškų knygų rusiškoms raidėms sąrašas. Apžvelgtas lietuvišką spaudą draudžiančių nutarimų įgyvendinimas, Petro Vileišio laišakai Rusijos centrinėms žinyboms lietuviškų knygų spausdinimo reikalui (pridėtos ir jų kopijos), aptarta neišleisti L Lauryno Ivninko knyga “Pamokymai kajp rejkije saugote kiek wieną giwą sutwierimą”, kurią buvo sumanęs išleisti Peterburge. Knyga buvo dedikuota Gyvulių globos draugijos Rietave steigėju Mykolui Oginskiui. R. Vėbra teigia, kad ji “Lietuvių literatūros istorijoje” neminama. Kituose straipsniuose istorikas aptaria Felikso Zavadzko pastangas leisti ir platinti lietuviškas knygas lotynišku raidynu 1879–1881 metais, pateikia jo prašymus ir kitus raštus generalgubernatoriui, vidaus reikalų ministruir ir kitiems valdininkams. Nemažai vietos knygoje skiriama legaliai lietuvių inteligentų veiklai (Jono Šliūpo, Silvestro Baltramaičio, Liudviko Antonevičiaus, Mečislovo Davainio-Silvestraičio), išspausdinti jų prašymų nuorašai, aptarti bandymai leisti lietuviškas knygas lotynišku raidynu Rusijos imperijoje, pateikti šiuo klausimu rašyti vyskupo Aleksandro Beresnevičiaus, Jono Kymanto, Jono Jonkaus, Jono Jablonskio prašymai, nagrinėjami lietuvių inteligentijos kovos su spaudos draudimu motyvai (religiniai, ekonominiai, šviečiamieji, patriotiniai). Knygoje aptarta ir Antano Macijausko byla dėl Lietuvos žemėlapio (pateikti papildomi faktai, patikslinti “Lietuvių enciklopedijos” teiginiai) bei Mykolo Miežinio “Lietuviškai-lenkiškoro-rusiško žodyno” (1894) pasirodymas ir leidimas jį platinti. Įdomu susipažinti ir su “Antivyriausybiųjų leidinių žemaičių-lietuvių kalba sąrašu”, pridėtu prie 1898 m. liepos 7 d. Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento slapto rašto Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai. Besidominčius spaudos statistika turėtų ypač sudominti straipsnis “Kiek lietuviškų knygų buvo išleista ir konfiskuota 1865–1905 metais” ir jį iliustruojančios penkios lentelės. Trys nedidelės apimties straipsniai skirti knygnešiams. Juose nagrinėjama V. Merkio knyga “Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje” (V., 1982), aptariami knygnešių veiklos motyvai, samprotaujama, kas dar apie knygnešius nepasakyta. Leidinys baigiamas “Lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo byla” bei Rusijos teisingumo ministro N. Muravjovo mintimis apie lietuvių tautinį sąjūdį. Šias mintis R. Vėbra pateikia iš L. Martovo po 1905 m. (data nenurodyta) išleisto dokumentų rinkinio “Революционное движение в России в докладах министра Муравьева с предисловием Л. Мартова”, kurio, autoriaus nuomone, pastarojo meto mūsų mokslinė literatūra nėra panaudojusi. Jis saugomas N. Saltykovo-Ščedrino bibliotekoje Sankt Peterburge.

Knyga patraukliai išleista, neblogas jos pagalbinis aparatas: kiekvieno straipsnio pabaigoje išnašose pateikti spausdinti ir archyviniai šaltiniai, be autoriaus pratarės ir baigiamojo žodžio, pridėta visai knygai bendra asmenvardžių rodyklė.

Kadangi leidinys sudarytas iš atskirų, daugiausia jau anksčiau publikuotų straipsnių, todėl vargu ar galima tikėtis jo vientisumo. Ir jokių būdu negalėtume jo pavadinti ne tik monografija (dėl to abejoja ir pats autorius), bet vargu ir apybraiža. Tai tik straipsnių (vieno autoriaus viena tematika) ir dokumentų publikacijų rinkinys. Straipsniai parašyti per 1966–1992 metus. Kadangi knyga išleista 1996 m., tai taip ir norisi paklausti, kodėl per tuos ketverius metus autorius nepapildė leidinio bent trumpomis pastabomis. Ypač tai krinta į akis peržvelgus 1984 m. parašytą V. Merkio knygos recenziją. Juk 1994 m. pasirodė šios knygos pagrindu parašytas naujas, gerokai išplėstas variantas “Knygnešių laikai” ir gal būt kai kurie recenzentui iškilę klausimai atsakyti šioje knygoje. Todėl būtų labai tikusi bent trumpa R. Vėbros pastaba po šios recenzijos apie naująjį jos variantą ir apie labai svarbią to paties autoriaus informacinę knygą, išleistą tais pačiais 1994 m. Tikėtina, kad per dvejus V. Merkio ir R. Vėbros knygas skiriančius metus toks papildymas buvo įmanomas. Tiesa, pratarinėje autorius bando apsidrausti teigdamas, kad “skaitytojas joje neras kitų autorių vėlesnių tyrinėjimų aptarimo ar anksčiau paskelbtų teiginių koregavimo”. Tačiau tas teiginys niekuo nepagrįstas. O ne per daug informuotam skaitytojui dėl to gali susidaryti neišsamus šios temos tyrinėjimo vaizdas.

Nepaisant minėtų pastabų, ši knyga yra labai laukta ir reikalinga. Autorius ir mes tikimės, kad ji “susiras savo skaitytoją, norintį daugiau sužinoti apie lietuvių tautos Atgimimą XIX amžiaus antroje pusėje ir tą atkaklią bei ryžtingą tautiečių kovą, kuri užsibaigė spaudos draudimo panaikinimu, kai Dovydas nugėlė jo Galijotą”.